

Pozarolnicza działalność gospodarcza rolników – jej trwałość i społeczno-ekonomiczne skutki

Wstęp

Lata dziewięćdziesiąte przyniosły daleko idące zmiany w polskiej gospodarce. W szczególnie trudnej sytuacji w gospodarce, opartej na mechanizmach rynkowych, znalazły się wieś i rolnictwo ze względu na swoją specyfikę. Słabo rozwinięte struktury organizacyjne, niesprawny system instytucji państwowych i informacji, słabo rozwinięta infrastruktura techniczna, wzrost jawnego i ukrytego bezrobocia na wsi, znaczne pogorszenie sytuacji materialnej rodzin rolniczych, powiększenie się liczby rodzin rolniczych utrzymujących się ze świadczeń socjalnych stanowiły barierę w rozwoju terenów wiejskich. Jej przekroczenie niemożliwe byłoby bez udziału samych mieszkańców wsi, w tym głównie właściciele gospodarstw rodzinnych.

Dokonujące się zmiany zaskoczyły wielu rolników, skomplikowały znacznie proces zarządzania gospodarstwem, ujawniły wiele problemów i trudności. Jednocześnie wyzwoliły inicjatywy w poszukiwaniu sposobów ich pokonywania. Rolnicy nie czekają biernie na pomoc z zewnątrz, świadomi tego, że w celu zapewnienia odpowiedniego standardu życia ich rodzin niezbędne stają się radykalne często zmiany.

Następuje ożywienie przedsiębiorczości na wsi. Sprzyja temu m.in. to, że wskutek przyspieszenia zmian pokoleniowych kierownicy gospodarstw rodzinnych są coraz młodszy, a także lepiej wykształceni aniżeli ich poprzednicy.

Można więc liczyć na bardziej racjonalne zarządzanie gospodarstwem rolnym, większą chłonność na innowacje. Także właściwa młodym ludziom przedsiębiorczość i skłonność do ryzyka będą gwarantowały skuteczniejsze przystosowanie się do zmienionych warunków społeczno-gospodarczych. Potwierdzeniem tego jest analiza dynamiki zasobów czynników produkcji wskazująca, iż w coraz większym stopniu zasoby ziemi i produkcji koncentrują się w gospodarstwach większych obszarowo, prowadzonych przez młodszych wiekiem rolników. Są to gospodarstwa rozwojowe, wykazujące największą aktywność w dostosowywaniu się do zmieniających się warunków.

Inną formą aktywizacji rolników, dotychczas nie mającą miejsca na taką skalę na wsi polskiej, jest podejmowanie przez nich różnych rodzajów pozarolniczej działalności gospodarczej (usługi, handel, przetwórstwo, agroturystyka) i łączenie

jej z pracą w gospodarstwie rolnym. Poszerzenie tradycyjnej działalności rolniczej o inne sfery działań zlokalizowanych na wsi i w gospodarstwie umożliwia wykorzystanie nie tylko zasobów pracy, ale także innych czynników produkcji (ziemia, budynki, maszyny).

Obok przedsiębiorczości rolniczej coraz wyraźniej kształtuje się na wsi przedsiębiorczość pozarolnicza, przynosząca korzyści (o czym będzie mowa w dalszej części opracowania) nie tylko rolnikowi i jego rodzinie, ale całej społeczności lokalnej i terenom wiejskim.

Te właśnie działania będące jednym z przejawów przedsiębiorczości rolników były przedmiotem badań prowadzonych w latach 1993–1995 w Katedrze Doradztwa Rolniczego w ramach Projektu Badawczego KBN. Problematyka badań sprowadzała się do poszukiwania odpowiedzi na pytania:

- 1) jaki jest charakter i treść podejmowanych przez rolników działań;
- 2) jaki jest ich związek z funkcjonowaniem gospodarstwa rolnego;
- 3) na jakie bariery i trudności napotykali rolnicy przy realizacji założonych celów;
- 4) na ile zjawisko przedsiębiorczości pozarolniczej jest trwałe;
- 5) jakie są jego społeczno-ekonomiczne skutki;
- 6) czy i na ile rolnicy – przedsiębiorcy uzyskują pomoc w rozwiązywaniu pojawiających się problemów w obecnie funkcjonującym systemie doradztwa;
- 7) w jakim kierunku winno zmierzać doskonalenie systemu doradztwa, aby potrzeby rolników podejmujących pozarolniczą działalność gospodarczą zostały zaspokojone.

Z uwagi na ograniczone ramy opracowania przedstawione zostały w nim tylko niektóre wyniki badań.

Badania były prowadzone w 11 województwach (białostockie, bielskie, jeleniogórskie, konińskie, lubelskie, łomżyńskie, płockie, siedleckie, skierniewickie, sieradzkie, zielonogórskie).

Badane województwa zaliczane są do typowo rolniczych. Pracujący w rolnictwie w momencie rozpoczęcia badań stanowili 40,7% ogółu zatrudnionych (średnio w kraju 28,9%). Podobnie, choć mniej wyraźnie, przedstawiała się sytuacja w zatrudnieniu na 100 ha UR. O ile w skali kraju wskaźnik ten wynosił 24,0, to w badanych województwach 28,1. Szczególnie duży wskaźnik zatrudnienia na 100 ha UR obserwowany był w woj. bielskim (54,0) i skierniewickim (47,7).

W badanych województwach, podobnie jak w skali całego kraju, dawał się zauważyć w ostatnich latach wzrost liczby ludności na wsi, szczególnie dotyczyło to ludności rolniczej w wieku produkcyjnym. Następną tendencją było niewielkie zmniejszanie się wskaźnika ludności w wieku nieprodukcyjnym na 100 osób w wieku produkcyjnym. W skali kraju wskaźnik ten wynosił w 1991 roku 84,6, w badanych województwach 86,5; w 1992 roku analogicznie 84,1 i 86,1. W 6 (na 11 badanych) województwach wskaźnik ten znacznie przewyższał średnią krajową,

szczególnie było to widoczne w woj. białostockim (90,0), łomżyńskim (95,5) i siedleckim (93,8).

W pięciu badanych województwach (lubelskie, płockie, siedleckie, sieradzkie i skierniewickie), podobnie jak w skali całego kraju, dawał się zauważyć na przestrzeni lat 1988–1994 wzrost ogółu pracujących na wsi.

Szczególnie wyraźnie, i to we wszystkich badanych województwach, nawet w tych, w których nastąpił spadek ogółu pracujących na wsi, wzrósł odsetek zatrudnionych wyłącznie w swoim gospodarstwie rolnym, zmniejszył się natomiast odsetek łączących pracę w gospodarstwie rolnym z pracą poza gospodarstwem, a prawie dwukrotnie – utrzymujących się wyłącznie z pracy poza gospodarstwem rolnym. Konsekwencją tego jest zwiększające się jawne i ukryte bezrobocie na wsi. Tylko na przestrzeni lat 1990–1993 odsetek udziału bezrobotnych w ludności w wieku produkcyjnym wzrósł w badanych województwach z 6,7% do 12,2%. W 108 gminach (tj. ponad 20% gmin) w badanych województwach wskaźnik ten wynosi ponad 15%. W województwie lubelskim i łomżyńskim były nawet gminy, w których wskaźnik ten przekraczał 30%.

W każdym z województw do badań wytypowano w sposób celowy po dwie gminy. Przy ich wyborze kierowano się nasileniem interesującego nas zjawiska, tj. pozarolniczej aktywności właścicieli gospodarstw rodzinnych. Łącznie badaniami objęto 500 rolników rozwijających pozarolniczą działalność gospodarczą.

Kontynuacją badań realizowanych w latach 1993–1995 były badania przeprowadzone w 1996 roku na terenie dwóch województw, tj. skierniewickiego i siedleckiego koncentrujące się na analizie trwałości zjawiska pozarolniczej przedsiębiorczości rolników oraz opiniach społeczności lokalnych na temat przedsiębiorczych działań sąsiadów.

Podstawową metodą badań w obu przypadkach był sondaż diagnostyczny z zastosowaniem następujących technik badawczych – wywiadu według opracowanego kwestionariusza oraz analizy materiałów źródłowych.

Kierunki rozwoju pozarolniczej działalności gospodarczej

Najczęściej podejmowanym kierunkiem pozarolniczej działalności gospodarczej przez badanych rolników były usługi: mechanizacyjne, budowlane, transportowe, betoniarskie, stolarskie (44,5%). Na następnym miejscu plasuje się handel detaliczny i hurtowy artykułami konsumpcyjnymi, przemysłowymi oraz środkami do produkcji rolnej (36,4%). W dalszej kolejności znalazło się przetwórstwo rolno-spożywcze (12,3%), agroturystryka (2,6%) i inne (4,2%). Podobną prawidłowość ujawniono w badaniach IERiGŻ.

Badania wykazały, iż rolnicy wybierają te rodzaje działalności, które wymagają niewielkich inwestycji i pozwalają rozpocząć przedsięwzięcie z własnych środków.

90,2% badanych zainwestowało własny kapitał uzupełniony środkami pochodzącymi ze źródeł pozabankowych (krewni, znajomi, wspólnicy). Z kredytu bankowego skorzystało 32,6% badanych, najwięcej, bo aż 50% na terenie woj. łomżyńskiego, najmniej – woj. lubelskiego. Łączenie różnych źródeł finansowania charakterystyczne było głównie dla woj. płockiego i sieradzkiego.

Decyzje o tworzeniu dodatkowych źródeł zarabkowania rolnicy podejmowali po konsultacji z rodziną (47,4%), sąsiadami (8,6%) i doradcami (4,3%). W 39,7% podjęcie pozarolniczej działalności gospodarczej było wynikiem samodzielnej decyzji. W wielu wypadkach było to kontynuowanie tradycji rodzinnych (młyny, piekarnie).

Tabela 1.

Kierunki pozarolniczej działalności gospodarczej a cechy społeczno-demograficzne rolników

Wyszczególnienie		Ogółem	Handel	Usługi	Przetwórstwo	Agroturystyka	Inne
Ogółem	liczba	500	183	224	6	13	18
	%	100	36,4	44,5	12,3	2,6	4,2
Wiek (w latach)							
do 35	liczba	114	39	58	12	1	4
	%	22,8	21,3	25,9	19,4	7,7	22,2
36–50	liczba	313	130	126	39	11	7
	%	62,6	71,0	56,3	62,9	84,6	38,9
51–65	liczba	67	14	37	10	–	6
	%	13,4	7,7	16,5	16,1		33,3
pow. 65 lat	liczba	6	–	3	1	1	1
	%	1,2	–	1,3	1,6	7,7	5,6
Poziom							
wyszktałenia							
podstawowe	liczba	54	17	25	9	–	3
	%	10,8	9,3	11,3	14,5		16,7
zasadnicze zawodwe	liczba	220	77	116	16	3	8
	%	44,0	42,1	52,5	25,8	23,1	44,4
średnie + wyższe	liczba	223	89	80	37	10	7
	%	45,2	48,6	36,2	59,7	76,9	38,9
Staż pracy w latach							
do 5	liczba	8	5	–	1	2	
	%	2,8	4,4	2,3	–	7,7	11,1
6–15	liczba	50	61	19	5	10	
	%	28,6	27,3	27,6	30,6	38,5	55,6
pow. 15	liczba	125	155	43	7	6	
	%	68,6	68,3	70,1	69,4	53,8	33,3

Źródło: Badania własne.

Rolnicy podejmujący pozarolniczą działalność gospodarczą są ludźmi młodymi, ponad 84% nie przekroczyło 50 lat, prawie 23% – 35 lat. Największy odsetek badanych znajduje się w przedziale wieku 36–50 lat. Są to jednocześnie ludzie o długim stażu pracy w rolnictwie – 68,6% badanych legitymuje się bowiem ponad piętnastoletnim stażem pracy w rolnictwie.

Dane te wskazują, iż doświadczenie jest niezbędną i szczególnie ważną cechą rolnika-przedsiębiorcy. Tak samo jak ważną cechą jest poziom wykształcenia.

Badani rolnicy odznaczają się wyższym od przeciętnego poziomem wykształcenia. Tylko co dziesiąty nie posiada formalnych kwalifikacji, zaś 45,2% legitymuje się wykształceniem średnim bądź wyższym. Zauważono prawidłowość, iż poziom wykształcenia średniego lub wyższego wzrastał w następującej kolejności: usługi, handel, przetwórstwo i agroturystyka.

Pozarolniczą działalność gospodarczą podejmują rolnicy z większych obszarowo gospodarstw (39,6% są to gospodarstwa o powierzchni przekraczającej 10 ha UR). W tej grupie mieszczą się też gospodarstwa zaliczane w opinii badanych pod względem poziomu gospodarowania do dobrych i bardzo dobrych. Duży obszar gospodarstwa oraz wysoki poziom produkcji rolnej sprawia, iż gospodarstwa te dysponują niezbędnym kapitałem umożliwiającym ich właścicielom uruchomienie biznesu. Najliczniejsza jest grupa gospodarstw o powierzchni 5–10 ha. Są to gospodarstwa, jak wykazały badania IERiGŻ, najbardziej dotknięte degradacją ekonomiczną. Wydaje się, iż tym należy tłumaczyć aktywność ich właścicieli w poszukiwaniu dodatkowych źródeł dochodu. Dosyć liczna jest też grupa gospodarstw o powierzchni 2–5 ha (21,0%). Są to gospodarstwa, w których występują największe nadwyżki siły roboczej. W poprzednim okresie bowiem szczególnie w tej grupie występowało zjawisko łączenia pracy w gospodarstwie rolnym z zatrudnieniem poza gospodarstwem (ludność dwuzawodowa).

Największy odsetek rolników, których gospodarstwa mieszczą się w tej grupie obszarowej rozwija działalność usługową.

W badaniach nie zauważono wyraźnych zależności między potencjałem produkcyjnym gospodarstwa a kierunkami pozarolniczej działalności gospodarczej. Dotyczy to zarówno wielkości gospodarstwa, jak również zasobów siły roboczej.

Najliczniejsza była grupa rolników-przedsiębiorców zatrudniających stale lub dorywczo 3–5 osób (54,0%), najmniej liczna – powyżej 5 osób (13,6%). We wszystkich rodzajach biznesu zatrudnienie znaleźli członkowie rodziny.

Należy zatem przypuszczać, że o podjęciu i rozwoju pozarolniczej działalności gospodarczej zdecydowały cechy osobowe rolników. Młody wiek, wysoki poziom kompetencji to cechy wyzwalające inicjatywę, zaradność, przedsiębiorczość. Pozwoliły one badanym sprostać wyzwaniom, które wnosi ze sobą gospodarka rynkowa.

Tabela 2.

Kierunki pozarolniczej działalności gospodarczej a cechy gospodarstwa

Wyszczególnienie		Ogółem	Handel	Usługi	Przetwórstwo	Agroturystyka	Inne
Ogółem	liczba	500	183	224	62	13	18
	%	100	36,4	44,5	12,3	2,6	4,2
Wielkość gospodarstwa							
do 2 ha	liczba	25	9	13	1	1	1
	%	4,9	4,9	5,8	1,6	7,7	5,5
2–5 ha	liczba	105	35	58	10	1	1
	%	20,9	19,1	25,8	16,1	7,7	5,5
5–10 ha	liczba	174	64	81	18	2	9
	%	34,6	35,0	36,2	29,0	15,4	50,0
10–15 ha	liczba	80	30	27	16	2	5
	%	15,9	16,4	12,1	25,8	15,4	28,0
pow. 15 ha	liczba	116	45	45	17	7	2
	%	23,7	24,6	20,1	27,5	53,8	11,0
Poziom gospodarstwa							
bardzo dobry	liczba	61	15	24	18	–	4
	%	12,1	8,2	10,7	11,2	–	22,2
dobry	liczba	175	67	78	19	4	7
	%	34,8	36,6	34,8	30,6	30,8	38,8
przeciętny	liczba	220	82	103	22	8	5
	%	43,7	44,8	46,0	35,5	61,6	27,8
słaby	liczba	44	19	19	3	1	2
	%	8,3	10,4	8,5	4,8	7,7	11,2
Ogółem zatrudnionych							
1–2 osoby	liczba	163	65	73	14	4	7
	%	32,6	35,5	32,6	22,6	30,8	38,9
3–5 osób	liczba	269	94	129	34	5	7
	%	53,8	51,4	57,6	54,8	38,4	38,9
pow. 5 osób	liczba	68	24	22	14	4	4
	%	13,6	13,1	9,8	22,6	30,8	22,2
Pracujący członkowie rodziny							
do 2 osób	liczba	209	84	86	27	4	8
	%	41,6	45,9	38,4	43,5	30,8	44,4
pow. 2 osób	liczba	291	99	138	35	9	10
	%	58,4	54,1	61,6	56,5	69,2	55,6

Źródło: Badania własne.

¹Poziom gospodarstwa zakwalifikowano do określonej grupy na podstawie opinii badanych rolników, tj. na podstawie odpowiedzi na pytania w kwestionariuszu wywiadu – „Czy Pana(i) gospodarstwo na tle wsi zaliczyć można do b. dobrych, dobrych, przeciętnych, słabych?”.

Trwałość zjawiska pozarolniczej przedsiębiorczości rolników

Przeprowadzone w 1996 r. badania na terenie woj. siedleckiego i skierniewickiego wykazały, iż pozarolnicza działalność gospodarcza jest zjawiskiem trwałym w badanych wsiach. Tylko dwóch rolników z woj. skierniewickiego zrezygnowało z podjętej działalności (skup owoców i warzyw), uzasadniając to dużą konkurencją na rynku. Myślą oni jednak już o podjęciu kolejnego przedsięwzięcia, ale na razie nie chcą zdradzać swoich zamierzeń. Tylko jedna osoba zmieniła rodzaj działalności – ze sprzedaży artykułów rolnych na transport towarowy. Swoje decyzje motywuje większą opłacalnością i satysfakcją z rozwijanego obecnie przedsięwzięcia.

Pozostali badani kontynuują te same co poprzednio kierunki działalności. Zmianie uległy natomiast rozmiary prowadzonego biznesu. Ponad 30% rolników zwiększyło skalę prowadzonej działalności uzasadniając to następująco:

- uzyskanie odpowiedniego doświadczenia,
- zwiększony popyt na produkty i usługi,
- rozpoznanie rynku zaopatrzenia i zbytu,
- nawiązanie dobrych stosunków z kontrahentami.

Trudności pojawiające się na starcie, tj. w momencie uruchamiania biznesu i w początkach jego funkcjonowania dotyczyły m.in. tych samych problemów, które obecnie pozwoliły rolnikom zwiększyć skalę przedsięwzięcia.

Do wymienionych wcześniej cech rolników-przedsiębiorców należałoby więc dodać: upór, wytrwałość w dążeniu do celu, umiejętność radzenia sobie w trudnych sytuacjach.

Decyzje o podjęciu działalności gospodarczej z perspektywy trzech lat badani ocenili jako: zdecydowanie słuszną – 40,1%; słuszną – 36,7%; częściowo słuszną – 23,2%. Słuszność podjętej decyzji argumentują:

- możliwością realizacji własnych planów,
- zapewnieniem rodzinie godnych warunków życia,
- chęcią i możliwością sprostania nowemu wyzwaniu.

Badani nie wahaliby się po raz drugi rozpocząć pozarolniczej działalności gospodarczej.

Na zawarte w kwestionariuszu wywiadu pytanie – „Czy gdyby warunki sprzyjały rozwojowi rolnictwa, to zrezygnowałby Pan(i) z prowadzenia działalności pozarolniczej?” – tylko dwie osoby odpowiedziały „tak”, dwie były niezdecydowane, natomiast pozostali udzielili negatywnej odpowiedzi. Natomiast na pytanie – „Czy jeżeli pozarolnicza działalność będzie się rozwijała, to zrezygnuje Pan(i) z produkcji rolniczej?” – dwie osoby odpowiedziały, że całkowicie zrezygnują, trzy –

częściowo zrezygnują, pozostali natomiast chcą nadal kontynuować działalność rolniczą.

Odpowiedzi te wskazują, iż badani rolnicy najchętniej byliby skłonni prowadzić równocześnie działalność rolniczą i pozarolniczą działalność gospodarczą. Świadczy to o przywiązaniu zarówno do gospodarstwa rolnego jak i rozwijanej obecnie działalności gospodarczej, która daje im wielorakie korzyści.

Spoleczno-ekonomiczne skutki działalności gospodarczej

Skutki pozarolniczej działalności gospodarczej można rozpatrywać w wielu płaszczyznach, m.in. ekonomicznej, społecznej, psychologicznej. Można je rozpatrywać z punktu widzenia pojedynczego rolnika i jego rodziny, gospodarstwa rolnego, wsi i całej społeczności lokalnej lub jeszcze szerzej – w makroskali. Zawsze jednak należy je analizować przez pryzmat założonych celów.

Rozpatrując problem z punktu widzenia pojedynczego rolnika i jego rodziny skutkiem tym będzie wzrost dochodu. Zdecydowana większość badanych (95,6%) potwierdziła wzrost dochodów ogólnych.

37,2% badanych uzyskiwało dochody głównie z działalności rolniczej, zaś dochód z działalności pozarolniczej stanowił ich uzupełnienie: 37,4% uzyskiwało dochody głównie z działalności pozarolniczej, natomiast w 25,4% przypadków obydwie działalności miały jednakowy wpływ na strukturę dochodów ogólnych rolników.

Ponad trzydziestoprocentowy wzrost dochodu ogólnego uzyskało 60,4% rolników. U 32,8% rolników dochód ogólny dzięki uruchomieniu pozarolniczej działalności gospodarczej wzrósł o ponad 50%.

Tabela 3.

Ekonomiczne skutki pozarolniczej działalności gospodarczej

Wyszczególnienie	Ogółem rolników	Wzrost dochodu ogólnego				Czas zwrotu wydatków			Wydatki jeszcze nie zwróciły się	Brak danych
		<30%	30–50%	>50%	brak. odpowiedzi	<1	1–3	>3		
Handel	183	67	49	59	8	71	66	5	23	18
Usługi	224	84	64	70	6	67	74	28	19	36
Przetwórstwo	62	11	19	28	4	16	21	4	8	13
Agroturystyka	13	3	1	–	9	–	3	–	–	10
Inne	18	6	5	7	–	9	4	2	1	2
Ogółem (L)	500	171	138	164	27	163	168	39	51	79
Ogółem (%)	100	34,2	27,6	32,8	5,4	32,4	33,4	7,8	10,1	–

Źródło: Badania własne.

Podjęcie pozarolniczej działalności gospodarczej miało istotny wpływ na dalsze funkcjonowanie gospodarstwa rolnego. Gospodarstwo rolne z jednej strony stanowi materialne zaplecze do rozwijania pozarolniczej przedsiębiorczości, z drugiej – kapitał uzyskany z działalności pozarolniczej wykorzystywany jest do unowocześniania gospodarstwa rolnego (nowe budynki, zakup maszyn, sprzętu), – 33,3%, bądź powiększania jego areалу – 6,1%. 9,6% rolników dokonało zmian w strukturze produkcji, polegających na znacznym ograniczeniu lub rezygnacji z produkcji zwierzęcej i powiększeniu skali produkcji roślinnej. W strukturze zasiewów obserwowano wzrost udziału zbóż oraz zmniejszenie udziału roślin przemysłowych. W gospodarstwach rozwijających przetwórstwo rolno-spożywcze produkcja rolna podporządkowana została tej dziedzinie działalności, stanowiąc dla niej ważną bazę surowcową.

Nowe przedsięwzięcia nie pozostały bez wpływu na styl i sposób funkcjonowania rolników i ich rodzin. Wzrost dochodów ogólnych rolników po uruchomieniu pozarolniczej działalności gospodarczej umożliwił poprawienie warunków bytowych ich rodzin oraz unowocześnienie gospodarstw domowych (remont, powiększenie powierzchni budynków mieszkalnych, zakup nowoczesnego sprzętu gospodarstwa domowego). Wielu respondentów zamierza podjąć inwestycje związane z budową nowych budynków mieszkalnych.

W nowo powstałych przedsiębiorstwach znaleźli zatrudnienie przede wszystkim członkowie najbliższej rodziny. Są one miejscem pracy także dla osób z zewnątrz. Skutki pozarolniczej działalności gospodarczej rolników można więc analizować również przez pryzmat przeciwdziałania bezrobociu na wsi.

Podjmując pozarolniczą działalność gospodarczą, rolnicy realizują nie tylko własne indywidualne cele ale też cele ogólnospołeczne. Mają one wymiar lokalny – zapewnienie miejsc pracy bezpośrednio na wsi, tworzenie infrastruktury wsi, zaspokojenie popytu na usługi, zaopatrzenie mieszkańców wsi w żywność i inne dobra konsumpcyjne. Dzięki nowym inicjatywom rolników pojawiła się szansa na ograniczenie dysparytetu warunków życia na wsi i w miastach. Wieś zaczęła zmieniać swój tradycyjny monofunkcyjny charakter i stawać się wsią wielofunkcyjną.

Skutki pozarolniczej przedsiębiorczości rolników można też rozpatrywać w makroskali, a mianowicie – złagodzenie problemu bezrobocia, przy czym koszty tworzenia nowych miejsc pracy nie obciążają społeczeństwa; stworzenie możliwości taniego i zdrowego wypoczynku; lepsza jakościowo żywność; bardziej efektywne wykorzystanie potencjału ludzkiego; eliminowanie zjawiska patologii społecznej – zagospodarowanie czasu młodzieży wiejskiej przez pracę.

Podsumowanie i wnioski

1. Podejmowanie pozarolniczej działalności gospodarczej jest jednym z nowych wymiarów przedsiębiorczości rolników. Obok przedsiębiorczości rolniczej coraz

wyraźniej kształtuje się na wsi przedsiębiorczość pozarolnicza. Zapisuje się ona na trwałe w obrazie wsi polskiej, umożliwiając jej przekształcanie się w kierunku wielofunkcyjnym.

2. Rolnicy rozwijający pozarolniczą działalność gospodarczą są w przeważającej liczbie właścicielami gospodarstw większych obszarowo, dysponujących kapitałem niezbędnym do uruchomienia nowej działalności.

3. Rolnicy-przedsiębiorcy wyróżniają się od pozostałych poziomem wykształcenia, blisko połowa badanych legitymowała się wykształceniem średnim bądź wyższym. Wyższemu poziomowi wykształcenia towarzyszy duże doświadczenie zawodowe.

4. Badani wybierali te rodzaje pozarolniczej działalności, które wymagały niewielkich inwestycji, umożliwiały lepsze wykorzystanie zarówno zasobów ludzkich (kwalifikacji bądź zdobytego wcześniej doświadczenia praktycznego) jak i innych czynników produkcji (budynków, maszyn, posiadanego sprzętu). Częściej podejmowane były te kierunki (młyny, piekarnie, stolarnie), w których istniały tradycje rodzinne.

5. Badania wykazały istnienie związku między uruchomioną działalnością gospodarczą a funkcjonowaniem gospodarstwa rolnego. Ujawniono istnienie trzech tendencji. Wspólne dla nich jest to, że gospodarstwo stanowi zaplecze pozarolniczej działalności. Pierwsza z tych tendencji – dochody uzyskane z działalności pozarolniczej wykorzystywane są do umocnienia i rozwoju gospodarstwa rolnego (nowe budynki, zakup maszyn, sprzętu bądź powiększenie areалу). Drugą tendencją jest wzrost udziału upraw ekstensywnych i znaczne ograniczenie produkcji zwierzęcej. Trzecią – charakterystyczną głównie dla gospodarstw rozwijających przetwórstwo – jest podporządkowanie produkcji rolniczej działalności pozarolniczej.

6. Pozarolnicza działalność gospodarcza rolników przynosi wielorakie korzyści zarówno rolnikom i ich rodzinom (wzrost dochodu, podniesienie standardu życia, wzrost uznania w społeczności wiejskiej, u której odnoszone sukcesy budzą podziw i są motywami do naśladowania), społeczności lokalnej (stworzenie nowych miejsc pracy, możliwość zaopatrzenia w żywność i artykuły pochodzenia przemysłowego bezpośrednio w miejscu zamieszkania, rozwój usług, poprawa infrastruktury wsi), jak i całemu społeczeństwu.

7. Badani rolnicy wykazali zdolność do szybkiego reagowania na zmiany i przystosowanie się do nowej sytuacji. Daje to podstawę do pozytywnego prognozowania kształtowania umiejętności dostosowawczych w procesie transformacji rolnictwa. Po raz kolejny potwierdził się wniosek, że przeobrażenia społeczno-gospodarcze wsi są stymulowane przede wszystkim przez mechanizmy tkwiące w samych społecznościach. Potencjalne możliwości są tam bardzo duże. Sami rolnicy chcą w tym procesie uczestniczyć widząc szanse i role do spełnienia. W celu przyspieszenia przeobrażeń cywilizacyjnych wsi działania państwa i samorządów lokalnych powinny mieć charakter wzmacniający, ułatwiający ich przebieg. Stworzenie odpowied-

niego klimatu sprzyjającego przedsiębiorczości pozwoli na urzeczywistnienie się inicjatyw oddolnych i dynamiczny rozwój przedsiębiorczości na obszarach wiejskich. To z kolei przyczyni się do niwelowania różnic warunków życia na wsi i w mieście.

8. Problem przedsiębiorczości rolników jest na tyle istotny w obecnych warunkach, że wymaga podejmowania szeroko zakrojonych badań o charakterze interdyscyplinarnym, oświetlających różne jego aspekty.

Non-Agricultural Economic Activity of Farmers – its Stability and Socio-Economic Effects

Abstract

One of the forms of farmers' adopting into changing socio-economic situation has been an undertaking by them different kinds of non-farming gainful activities, such as providing services, retail and wholesale trade, food-processing, agrotourism.

This entrepreneurship resulted from self-employment enabled farmers to use both labour and other factors of production (land, buildings, machinery).

Non-farm activity conducted by agricultural households produces different results. They may be considered either from the point of view of individual farmer and its family, agricultural holding, village, local community or at macro-scale level.

The outcome of the study shows that non-agricultural activity of farmers deeply rooted in Polish rural areas, making them easier to transform from mono-functional into multi-functional.